

УДК 341:3

DOI <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-81-4-2-135-142>**Степанова Юлія Петрівна,**

кандидат юридичних наук, старший дослідник
 (Національна академія Державної прикордонної
 служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький)
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7698-3486>

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ПОВОДЖЕННЯ З ПОЛОНЕНИМИ

У статті досліджено підстави кримінальної відповідальності за порушення правил поведіння з військовополоненими та позбавлення особистої свободи цивільних осіб, які не беруть участь у бойових діях під час російсько-української війни. Встановлено, що переважно на ці категорії осіб спрямовує свій захист міжнародне гуманітарне право та кримінальне законодавство України. Встановлено наявність значних загроз щодо дотримання їхніх прав під час збройного конфлікту.

При цьому визначено суттєві особливості їх кримінально-правового захисту: якщо взяття в полон особи, яка брала участь в міжнародному збройному конфлікті – військовополоненого, відповідає законам і звичаям війни, і основна увага правників приділена протидії вчиненню кримінальних правопорушень проти цих осіб під час їх перебування в полоні, то утримання в полоні цивільних осіб, які не беруть участь у бойових діях, є кримінально протиправним.

Наголошено на значенні норм міжнародного гуманітарного права в питанні правового регулювання поведінки з військовополоненими, а також цивільними особами, які перебувають на окупованих територіях. Визначено, що випадки незаконного позбавлення особистої свободи цивільних осіб, які не беруть участь у бойових діях, в тому числі їх примусову депортацію чи мобілізацію, слід розглядати як форми полону. Окрім того, зміст та обсяг кримінальної відповідальності за порушення правил поведінки з особами, позбавленими особистої свободи, значно різняться залежно від того, хто є потерпілим та хто є суб'єктом цих дій, у якій формі було вчинено позбавлення особистої свободи, в чому проявлялися протиправні дії, які мали місце під час полону. Окремлено перспективи наукових розвідок щодо особливостей правового статусу військовополонених залежно від категорій утримуваних осіб.

Ключові слова: військовополонений, збройний конфлікт, цивільна особа, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. Тема військовополонених та полонених в цілому в мирній державі практично не обговорюється. Так і в Україні. До 2014 року випадки порушення прав людини, яка перебуває в полоні, була незаконно затримана в ході воєнних дій в зарубіжних державах, видавалися поодинокими, такими, що не вартують детального розгляду. Однак слід врахувати, що на сьогоднішній час у світі в різних стадіях загострення триває близько 40 міжнародних та внутрішніх збройних конфліктів [1], потерпілими від яких стають тисячі людей (як серед військових, так і серед цивільного населення) вбитими, пораненими, такими, що потрапили в полон. Світову карту воєнних конфліктів можна уявити, поглянувши на присутність у воюючих країнах приватних воєнно-охоронних компаній, до «допомоги» яких досить часто вдаються воюючі сторони [2].

Значною мірою це стосується держав Африки. Так, лише у 2018 році закінчилась війна між Ефіопією та Еритреєю, що тривала 20 років. Жертвами війни стали десятки тисяч людей з обох сторін [3]. З 1990 до 1994 року тривав внутрішній конфлікт в Руанді, результатом якого – мільйони жертв [4].

Війна в Україні, на жаль, не виключення. Зростання кількості полонених та воєнних злочинів, пов'язаних

з порушенням прав полонених, – тепер повсякденність. Директорка центру громадянських свобод Олександра Романцова, яка взяла участь у четвертому міжнародному форумі Європейської України в Берліні, повідомила, що російська федерація утримує 10 тисяч військовополонених і приблизно стільки ж цивільних [5]. Почастішали повідомлення про це і з боку міжнародних організацій. Так, у листопаді 2022 року Amnesty International було представлено доповідь «Ніби тюремний конвой»: Незаконне вивезення та насильство щодо цивільних в Україні під час російської «фільтрації», у якій показана низка задокументованих випадків, які можуть кваліфікуватися як насильницькі зникнення за міжнародним правом прав людини та як воєнні злочини протиправного утримання, тортур і нелюдського поводження. Організація прийшла до висновку, що росія, на додачу до воєнного злочину незаконної депортації та вивезення, швидше за все, вчинила злочин проти людяності (у вигляді депортації чи примусового вивезення) [6]. У вересні 2022 року Управління Верховного комісара ООН з прав людини на основі роботи Місії ООН з 1 лютого по 31 липня 2022 року опублікувало доповідь, у якій висловило стурбованість щодо жорстокого поводження з військовополоненими та мирними жителями в Україні з боку російських військ. За

словами Голови Місії ООН з прав людини в Україні Матильди Богнер, українські військовополонені піддавалися жорсткому поводженню з боку російських сил безпеки та афілійованих ними озброєних груп, яке, судячи з усього, було систематичним [7].

З огляду на загрози щодо дотримання прав осіб, які зазнали позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України (перебували або перебувають в полоні), потребує дослідження питання протидії порушенням їх прав кримінально-правовими засобами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню дотримання прав полонених присвячена низка праць українських та зарубіжних науковців. Матеріали деяких авторів мають історичний характер: Yasmin Naqvi [8], W. Wynne Mason [9], Циганенка Л.Ф. [10], Мухіна С.А., Корольчука В.В. Дії норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту військовополонених та цивільних осіб присвячені праці Ramin Mahnad (2022) [11], Іветта Іссара [12], Ботнарченко І.А., Грушко М.В., Іващенко В.О., Крижної В.В., Логвиненка Б.О., Сюравчика В.Г., Халимона С.І. Питання правового статусу військовополонених в Україні досліджували Нестор Н.В., Попович В.П., Кравченко І.М., Бриковська О.М., Дрозд О.Ю., Мельник М.В., Рудницьких М.І., Тарнавський Р.В., Яковець І.С. Питанням урегулювання механізму кримінального процесуального забезпечення тримання військовополонених цікавились Буряк М.В., Гловюк І.В., Слаєв Ю.Л., Пашковський М.І., Тетеряник Г.К., Яремчук В.О. Кримінально-виконавчі аспекти тримання військовополонених досліджували Галай А.О., Грилюк С. М., Степанюк А.Ф., Третяк Н.М. Аналіз спроможностей національного законодавства про кримінальну відповідальність щодо запобігання незаконному позбавленню особистої свободи внаслідок війни цивільних осіб, а також дотриманню правил поводження з військовополоненими, забезпечення їх обміну було проведено Анісімовим Г.М., Ватирлецькою І.А., Шаблістим В. В., Коваленком А.В., Орловим Ю.В., Орловською Н.А., Шармар О.М. [13].

Метою статті є висвітлення питань кримінальної відповідальності за порушення правил поводження з військовополоненими та цивільними особами, які зазнали позбавлення особистої свободи внаслідок війни.

Виклад основного матеріалу. Як основні міжнародні та європейські документи, зокрема Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Європейська конвенція з прав людини, так і Конституція України як демократичної держави, стоять в першу чергу на захисті прав і свобод людини. Однак, окрім загальних норм міжнародного та національного права, особливого значення під час війни набувають спеціальні норми, які є основою правового регулювання правового статусу специфічної групи осіб, загроза правам яких, їхньому життю та здоров'ю очевидна вже виходячи із їх назви – «полонені».

Розглядаючи питання кримінальної відповідальності за порушення правил поводження з особами, які перебували або перебувають в полоні, спробуємо насамперед з'ясувати, що слід розуміти під поняттям «полон».

У тлумачному словнику «полон» трактується як відсутність свободи, неволя, в яку потрапив хто-небудь, захоплений противником під час воєнних дій; залежність від когось, чого-небудь, підпорядкованість комусь, чомусь. А також як збірне поняття [14]. В Порядку тримання військовополонених, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 року № 413, поняття «полон» пов'язане з «тимчасовим обмеженням свободи» особи (п. 2 Розділу І).

У цій статті розглядатимемо «полонених» в цілому, не обмежуючись лише представниками військових формувань України та російської федерації. Адже з боку України чинять опір як Сили безпеки і оборони України, так і весь український народ. Активно діють «партизани» в тилу ворога (ведення руху опору [15]). Місцеве населення на окупованих територіях відмовляється йти на співпрацю з окупаційними військами, працювати в органах окупаційної «влади», брати участь у «виборах», чим наражається на небезпеку помсти з боку російських військ за такі дії, або ж піддається залякуванню та застосуванню заходів примусу.

З боку російської федерації діє не лише регулярна армія, а й члени незаконних збройних воєнізованих формувань, сформованих у т.зв. «ДНР» та «ЛНР», приватні воєнні компанії.

Очевидно, з огляду на таку ситуацію в Законі України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей», що був прийнятий 26 січня 2022 року та набув чинності 19 листопада 2022 року, законодавець не обмежився використанням терміну «військовополонені», а поширив його дію на більш широке коло осіб: осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України.

Серед осіб, що потребують захисту внаслідок міжнародного збройного конфлікту, виділяють низку категорій [16, с. 32]. З огляду на спрямування захисту «права Женеви» та кримінального законодавства України пропонуємо зосередитись на двох категоріях: 1) цивільних особах, які не беруть участь у бойових діях і 2) військовополонених.

Міжнародне право по-різному підходить до питання врегулювання правового статусу осіб, які перебували або перебувають в полоні. Цивільні особи, які не беруть участь у бойових діях і які опинились на території України, тимчасово окупованій російською федерацією, є такими, що перебувають під захистом Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року [17]. (далі – *Конвенція*).

Положення Конвенції підлягають застосуванню на території України, оскільки згідно зі статтею 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Такий моністичний підхід говорить про поєднання міжнародного та національного права в єдину правову систему з визнанням примату міжнародного права [18, с. 61] та сприяє більш точному та повному виконанню міжнародних зобов'язань [18, с. 126] щодо захисту жертв війни.

Відповідно до положень Конвенції сторонами конфлікту можуть вживатись певні дії для забезпечення та захисту цих осіб. Зокрема, для поранених, хворих та осіб похилого віку, дітей до 15 років, вагітних жінок та матерів з дітьми до семи років можуть бути створені на території сторони конфлікту чи окупованій території санітарні та безпечні зони та місцевості, організовані в такий спосіб, який дає змогу оберігати їх від наслідків війни [17, ст. 14]. За згодою сторін конфлікту можливе створення нейтралізованих зон [17, ст. 15] для перебування в них поранених та хворих комбатантів та некомбатантів, а також цивільних осіб, які не беруть участі в бойових діях та, перебуваючи в зонах, не виконують жодної роботи воєнного характеру. Однак поміщення до цих зон осіб, які перебувають під захистом Конвенції, може здійснюватись лише на добровільній основі.

Адже відповідно до положень Конвенції гарантовано, що до них не може застосовуватись жоден примус фізичного чи морального порядку [17, ст. 31].

Окрім того, встановлена заборона незалежно від мотивів здійснювати індивідуальне чи масове переселення чи депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної чи іншої держави [17, ст. 49].

Таким чином, цивільні особи, які не беруть участь у бойових діях і які опинились на території України, тимчасово окупованій російською федерацією, повинні мати право вільного пересування на такій території. Однак виїзд за її межі може бути обмежений. Так, відповідно до ст. 35 Конвенції особа, яка перебуває під її захистом, яка захотіла б залишити територію на початку чи під час конфлікту, матиме право це зробити, якщо її виїзд не суперечить національним інтересам держави.

Як виключення щодо права вільного пересування можуть розглядатись ситуації, коли воююча сторона має достатні підстави підозрювати цивільну особу у тому, що вона займається діяльністю, ворожою для безпеки цієї держави. В такому разі особа позбавляється захисту Конвенції, може бути затримана, однак за нею завжди зберігається право на гуманне поводження та справедливий і нормальний суд [17, ст. 5].

Отже, випадки незаконного позбавлення особистої свободи цивільних осіб, які не беруть участь у бойових діях, можемо розглядати як форми полону. Немає нормативно затверджених правил поводження з такими особами, оскільки їх затримання чи утримання є протиправним. Такі діяння кваліфікуються як кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Зокрема, у ст. 438 КК України передбачено кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, інші порушення законів та звичаїв війни, віддання наказу про вчинення таких дій (ч. 1 ст. 438 КК України), поєднання цих діянь з умисним вбивством (ч. 2 ст. 438 КК України).

Під «іншими порушеннями законів та звичаїв війни» може розумітися примусова мобілізація, яка також містить елементи незаконного утримання особи, якщо за обставинами справи буде обґрунтовано доводитись факт примусового залучення до служби у відповідних збройних силах окупанта [19, с. 103]. Заборона таких дій передбачена ст. 51 Конвенції про захист цивільного населення під час війни.

Примусову депортацію населення України, яке проживає на тимчасово окупованих територіях України, науковці розглядають як спосіб вчинення геноциду українського народу (ст. 442 КК України) [20, с. 122]. В доповіді американського аналітичного центру New Lines Institute for Strategy і канадського Центру з прав людини імені Рауля Валленберга, що була опублікована у травні 2022 року, вказано, що російська федерація порушила другу та третю статті Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього. Як докази укладачі представили приклади масових убивств цивільних, насильницьких депортацій та антиукраїнської риторики, що використовується вищими посадовими особами [21]. Найбільш поширеними способами депортації стали: 1) примусове вивезення місцевих мешканців (так, лише у листопаді 2022 року в смт Макіївка окупанти, проводячи фільтраційні заходи, посадили в автобус і примусово вивезли 40 місцевих мешканців в невідомому напрямку); 2) депортація під виглядом евакуації (коли російські війська навмис-

но створюють умови, коли жити в населеному пункті неможливо й водночас забороняють виїзд на територію, підконтрольну Україні) [22].

Друга категорія осіб, щодо яких встановлено особливий правовий захист, – військовополонені. Вони також перебувають під захистом міжнародного гуманитарного права («права Женеви» [23]), і в цій статті під поняттям «військовополонений» розуміємо те, яке наведене у ст. 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими.

Зазначимо, що ст. 8 Римського статуту визначає перелік воєнних злочинів. Їх різновид – серйозні порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме діяння проти осіб і майна, які охороняються відповідною Женевською конвенцією, зокрема військовополонених.

Конкретизує правила поводження із військовополоненими на території України національне законодавство. У цій сфері з початком війни було зроблено декілька суттєвих кроків. По-перше, удосконалено правове регулювання поводження з військовополоненими. По-друге, створено спеціальний табір для їх утримання та 51 спеціальну дільницю для тримання військовополонених у слідчих ізоляторах та виправних колоніях [24]. Національні та міжнародні органи здійснюють систематичний контроль за їх триманням.

Слід враховувати, що полон – поняття строкове, яке має певні часові межі. Його початком є момент взяття в полон, з якого особу затримують або починають утримувати в місці (приміщенні), де вона не бажає перебувати. З моменту взяття особи в полон набирають чинності статус військовополоненого та право на відповідне поводження з ним [25, абз. 3 п. 6]. Закінченням є момент звільнення особи з полону внаслідок обміну військовополонених, звільнення під слово честі або зобов'язання (ст. 21 Женевської конвенції 1949 року), втеча з полону. Термін перебування в полоні можемо поділити на два етапи: I – взяття в полон, евакуація з районів ведення бойових дій, переміщення військовополонених до табору або дільниці для тримання військовополонених; II – утримання особи в таборі або дільниці для тримання військовополонених. Часові проміжки перебування особи в полоні важливі для встановлення ознак складу правопорушення при порушенні правил поводження з військовополоненими.

Основні вимоги щодо поводження з військовополоненими, а також заборони застосування щодо них фізичних чи моральних тортур, інших форм примусу на I етапі визначені Порядком здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 року № 721; щодо II – Порядком тримання військовополонених, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2022 року № 413. Порушення цих правил трактується як «погане поводження з військовополоненим», за яке передбачено юридичну відповідальність. Вид та обсяг юридичної відповідальності залежить від змісту діяння, його суспільної небезпечності, суб'єкта вчинення, наявності наслідків тощо.

Зокрема, слід враховувати, що на кожному з етапів полону задіяні різні суб'єкти, які взаємодіють з військовополоненими. При кваліфікації порушення правил поводження з ними має суттєве значення, чи є суб'єкт правопорушення військовослужбовцем. Так, взяття в полон та подальша евакуація з районів ведення бойових дій може здійснюватись військовослужбовцями

Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України, персоналом Національної поліції. В подальшому військовополонені передаються військовослужбовцям Військової служби правопорядку та переміщуються ними до табору або дільниці для тримання військовополонених установ виконання покарань. Безпосередньо в таборі або дільниці для тримання військовополонених установи виконання покарань для роботи з ними задіяний персонал Державної кримінально-виконавчої служби України та військовослужбовці її воєнізованих формувань. Подальше переміщення військовополонених з дільниць установ виконання покарань до таборів або ж з таборів (дільниць) до місць обміну військовополоненими може здійснюватись Збройними Силами України, органами військового управління, з'єднаннями, іншими підпорядкованими складовими сил оборони держави та воєнізованими формуваннями Державної кримінально-виконавчої служби України [26, ч. 2 ст. 12].

Військовослужбовці, які допустили порушення правил поведження з військовополоненими на будь-якому з цих етапів, підлягають кримінальній відповідальності за ст. 434 КК України у разі вчинення ними: поганого поведження з військовополоненими, яке мало місце неодноразово; яке було пов'язане з особливою жорстокістю; яке було спрямоване проти хворих і поранених; недбалого виконання обов'язків щодо хворих і поранених у разі, якщо на них були покладені обов'язки здійснювати їх лікування і піклування за них. Водночас неодноразовість – ознака лише першої форми діяння, для 2–4 вона не є обов'язковою. Погане поведження з військовополоненими за відсутності неодноразовості, особливої жорстокості та спрямування проти хворих і поранених тягне за собою дисциплінарну відповідальність військовослужбовців.

Зауважимо, що санкція ст. 434 КК України передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років, тобто діяння віднесено до нетяжких злочинів. Спираючись на диспозицію ст. 434 КК України, можемо прийти до висновку, що за наявності ознак більш тяжкого злочину кваліфікація відбуватиметься не за сукупністю кримінальних правопорушень, а за ті діяння, які виходять за межі складу злочину, передбаченого ст. 434 КК України [27].

Зокрема, автори науково-практичного коментаря зазначають, що у разі недбалого виконання військовою службовою особою обов'язків щодо хворого чи пораненого, що спричинило тяжкі наслідки, діяння кваліфікується лише за ст. 425 КК України, у разі спричинення йому тілесних ушкоджень середньої тяжкості – тільки за ст. 122 КК України [28]. Однак вважаємо, що це не зовсім вірний підхід. Слід враховувати наявність норми, яка має спільні ознаки зі ст. 434 КК України. Йдеться про «Порушення законів та звичаїв війни» (ст. 438 КК України).

Позиції науковців щодо відмежування складів злочинів, передбачених статтями 434 та 438 КК України, досить суперечливі. Така форма діяння, як «жорстоке поведження з військовополоненими» (ст. 438 КК України) за змістом схожа з формами діяння, передбаченими ст. 434 КК України. Жорстоке поведження може виражатися у вбивствах, каліцтвах, тортурах і мorduванні, біологічних експериментах, взятті заручників, тілесному або колективному покаранні, каторжній праці, нарузі над людською гідністю тощо [29, с. 987]. Також наводять такі прояви (прикладі) жорстокого поведження з військовополоненими:

1) тортури та жорстоке поведження, умисне спричинення сильних страждань чи серйозних тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю (порушення ст. 13, 15, 17 Женевської конвенції про поведження з військовополоненими 1949 року, ст. 11, 75 Протоколу I 1977 року) [30];

2) позасудові страти (порушення ст. 13 Женевської конвенції про поведження з військовополоненими 1949 року, ст. 75 Протоколу I 1977 року);

3) посягання на людську гідність, зокрема принижуюче чи образливе поведження (порушення ст. 75 Протоколу I 1977 року);

4) використання для виконання небезпечних та примусових робіт (порушення ст. 52 Женевської конвенції про поведження з військовополоненими 1949 року) [31].

Як бачимо, склади згадуваних кримінальних правопорушень досить схожі. «Погане» та «жорстоке» поведження з військовополоненими – оціночні поняття, вони можуть охоплювати різні прояви порушень. Суспільна небезпечність злочину, передбаченого ст. 438 КК України, значно вища: у санкції ч. 1 ст. 438 КК передбачено покарання у вигляді позбавлення волі та строк від восьми до дванадцяти років. Тож злочин віднесено до категорії особливо тяжких. Суб'єкт даних злочинів різниться. Якщо за ст. 438 КК України суб'єкт загальний, – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, то за ст. 434 – спеціальний – військовослужбовець або військовозобов'язаний чи резервіст.

Г. Анісімов стверджує, що застосування ст. 434 не виключається, якщо особи тримаються як військовополонені під час внутрішнього збройного конфлікту. Якщо йдеться про тримання військовополоненого в аспекті міжнародного збройного конфлікту, то застосуванню підлягатиме ст. 438 КК України [4].

Однак в обох випадках (ст. 434, 438 КК України) потерпілим є військовополонений без зазначення, у період якого конфлікту особа потрапила в полон. З огляду на це можемо припустити, що норми, передбачені статтями 434 та 438 КК України, співвідносяться як спеціальна та загальна. Спеціальний характер норми, передбаченої ст. 434 КК України, надає характеристика її суб'єкта (ст. 401 КК України). Тож у разі вчинення українським військовослужбовцем умисного «поганого поведження з військовополоненими» за відсутності ознак жорстокості або ж порушення правил поведження з військовополоненими з необережності – він підлягатиме кримінальній відповідальності за ст. 434 КК України, у разі необережного поганого поведження, що спричинило тяжкі наслідки, – за ст. 425 КК України, в інших випадках – за ст. 438 КК України. І, з огляду на значний розмір санкції ст. 438 КК України (та, відповідно, суспільної небезпечності цього злочину), за наявності в діях особи складів інших злочинів (катування, завдання тілесних ушкоджень, вбивства) вони не потребуватимуть додаткової кваліфікації за відповідними статтями КК України, а будуть повністю охоплюватись ч. 1 чи ч. 2 ст. 438 КК України. Однак вважаємо, що така форма діяння, як «погане поведження з військовополоненими, пов'язане з особливою жорстокістю», має бути виключена зі ст. 434 КК України, оскільки вона охоплюється поняттям «жорстоке поведження з військовополоненими» [27].

Що ж до працівників правоохоронних органів України (Національної поліції, органів і установ виконання покарань та ін.), які допустили порушення правил поведження з військовополоненими, в разі умисного жорстокого поведження з військовополоненими вони під-

лягатимуть кримінальній відповідальності за ст. 438 КК України, в разі порушення правил поведінки з військовополоненими з необережності, що спричинило істотну шкоду чи тяжкі наслідки, – за ст. 367 КК України, в усіх інших випадках підлягають дисциплінарній відповідальності.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дало змогу визначити, що:

1. Міжнародне гуманітарне право та кримінальне законодавство України спрямовують свій захист на дві основні групи осіб – цивільних осіб, які не беруть участь у бойових діях, та військовополонених.

2. Якщо взяття в полон особи, яка брала участь у міжнародному збройному конфлікті, – військовополоненого, відповідає законам і звичаям війни, і основна увага правників приділена його правовому захисту під час перебування в полоні, то утримання (полон) цивіль-

них осіб, які не беруть участь у бойових діях, є кримінально протиправним.

3. Зміст та обсяг кримінальної відповідальності за порушення правил поведінки з особами, позбавленими особою свободи, значно різняться залежно від того, хто є потерпілим та хто є суб'єктом цих дій, у якій формі було здійснено позбавлення особою свободи, в чому проявлялися протиправні дії, які мали місце під час полону.

Тематика правового статусу військовополонених потребує подальших досліджень, оскільки залишаються відкритими багато питань, які стосуються того, чи усі категорії осіб, що беруть участь у російсько-українській війні, слід визнавати військовополоненими. А також як це впливає, з одного боку, на вирішення питання притягнення їх до кримінальної відповідальності, з іншого – на порядок поведінки з ними та кваліфікацію порушення цього порядку.

Список використаних джерел

1. Світова мапа війн. Де і за що сьогодні воює людство / Світ / Еспресо. 24.07.2017. URL: <https://bit.ly/3Ve0lz6> (дата звернення: 18.11.2022).
2. Как устроен мир частных военных компаний и кто из них самый сильный / Liga. Net. URL: <https://bit.ly/3UYOIBY> (дата звернення: 18.11.2022).
3. В Африці закінчилася війна, що тривала 20 років / BBC News Україна. 9.07.2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-44762863> (дата звернення: 18.11.2022).
4. Майже мільйон жертв за три місяці. Як Руанда оговтується від одного з найстрашніших геноцидів історії людства / ТСН. Світ. 01.07.2019. URL: <https://bit.ly/3OGaDWV> (дата звернення: 18.11.2022).
5. Росія утримує в себе близько 20 тисяч українців – правозахисниця / Укрінформ. 17.11.2022. URL: <https://bit.ly/3UV23ri> (дата звернення: 18.11.2022).
6. «Like a prison convoy». Russia's unlawful transfer and abuse of civilians in Ukraine during «filtration» / Amnesty International. URL: <https://bit.ly/3hYASeK> (дата звернення: 18.11.2022).
7. ООН обвиняє війська РФ в жестокому обращенні с военнопленными и мирными жителями в Украине / Голос Америки. 27.09.2022. URL: <https://bit.ly/3Xl3saq> (дата звернення: 18.11.2022).
8. Yasmin Naqvi. Doubtful prisoner-of-war status / Cambridge University Press. 19.04.2010. URL: <https://bit.ly/3OtpEuI> (дата звернення: 18.11.2022).
9. W. Wynne Mason, Prisoners of War (1954) / Official History of New Zealand in the Second World War 1939-1945. URL: <https://nzhistory.govt.nz/war/second-world-war/prisoners-of-war> (дата звернення: 18.11.2022).
10. Циганенко Л.Ф. Військовополонені європейських держав у фронтовому таборі № 38. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. С. 91–97. URL: http://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/3_2018/18.pdf (дата звернення: 18.11.2022).
11. Ramin Mahnad In the hands of belligerents: status and protection under the Geneva Conventions / Humanitarian. Law&Policy / Analysis / Detention / GCII Commentary / Humanitarian Action / Law and Conflict. 19.05.2022. URL: <https://bit.ly/3guFuJ1> (дата звернення: 18.11.2022).
12. Іветт Іссар На суді: Третя Женевська конвенція та судові гарантії для військовополонених / Міжнародний комітет Червоного Хреста. 17.08.2022. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/2022/08/17/5680/> (дата звернення: 18.11.2022).
13. Актуальні проблеми нормативно-правового визначення статусу військовополонених : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 10 листоп. 2022 р.) / редкол.: С. С. Чернявський, С. Ю. Бараш, В. В. Корольчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. 199 с.
14. Словник української мови / Академічний тлумачний словник. 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua/s/polon> (дата звернення: 18.11.2022).
15. Закон України «Про основи національного спротиву» від 16.07.2021 № 1702-IX. URL: <https://bit.ly/3ETCpMi> (дата звернення: 18.11.2022).
16. Міжнародне гуманітарне право на захисті військовополоненого: запитання побратимів – відповіді правників : poradnik. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2022. 136 с.
17. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 18.11.2022).
18. Попович В.П. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права у кримінальне законодавство України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2010. 322 с.
19. Орлов Ю.В. Кримінально-правові проблеми визначення правових статусів воюючих учасників збройного конфлікту. *Актуальні проблеми нормативно-правового визначення статусу військовополонених : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 10 листоп. 2022 р.)* / редкол.: С.С. Чернявський, С.Ю. Бараш, В.В. Корольчук]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 99–104.
20. Торончук І.Ж., Вівчар М.Г. Перспективи створення міжнародного трибуналу для розслідування злочинів воєнної агресії росії в Україні. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах : матеріали V Міжнародного правничого форуму, 10 червня 2022 р., м. Чернівці* / Уклад. І.В. Ковбас, І.І. Бабін, О.І. Ющик, І.Ж. Торончук, П.І. Крайній. Чернівці : Технодрук, 2022. С. 120–123.

21. Міжнародні експерти звинуватили росію у геноциді в Україні / DW. Україна. Політика. URL: <https://bit.ly/3UWv7wL> (дата звернення: 18.11.2022).
22. Росіяни вивезли 40 селян на Луганщині в невідомому напрямку / Центр національного спротиву. Новини. 16.11.2022. URL: <https://bit.ly/3Xm6xH4> (дата звернення: 18.11.2022).
23. Франсуа Буньон. Право Женеви і право Гааги. *Міжнародний журнал Червоного Хреста. Збірник статей*. 2001. С. 137–159.
24. Леоненко О., Пузиревський М. Законодавче забезпечення застосування вогнепальної зброї в слідчих ізоляторах: пропозиції змін на період дії воєнного стану. *Актуальні проблеми нормативно-правового визначення статусу військовополонених: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 10 листоп. 2022 р.)* / редкол.: С.С. Чернявський, Є.Ю. Бараш, В.В. Корольчук. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 77–80.
25. Порядок тримання військовополонених, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 5.04.2022 року № 413. URL: <https://bit.ly/3ERVZbD> (дата звернення: 18.11.2022).
26. Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» 23.06.2005 року № 2713-IV. URL: <https://bit.ly/3GxQAgU> (дата звернення: 18.11.2022).
27. Степанова Ю.П. Кримінальна відповідальність за порушення правил поводження з військовополоненими. *Актуальні проблеми нормативно-правового визначення статусу військовополонених: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 10 листоп. 2022 р.)* / редкол.: С.С. Чернявський, Є.Ю. Бараш, В.В. Корольчук. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 129–132.
28. Науково-практичний коментар до ст. 434 КК України. URL: <https://bit.ly/3XkwC9z> (дата звернення: 02.11.2022).
29. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.
30. Жорстоке поводження з військовополоненим і священником – капітану та майору збройних сил російської федерації повідомлено про підозру / Офіс Генерального прокурора. 27.04.2022. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/zorstokepovodzennya-z-viiskovopolonenim-i-svyashhennikom-kapitanu-ta-maioru-zbroinix-sil-rf-povidomleno-pro-pidozru> (дата звернення: 18.11.2022).
31. Жорстоке поводження з полоненими / Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/zhorstokepovodzennya-z-polonenimi> (дата звернення: 18.11.2022).
32. Під час кваліфікації дій особи як порушення законів та звичаїв війни важливим є встановлення концептуального аспекту / Верховний суд. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1291154/> (дата звернення: 02.11.2022).

References

1. Svitova mapa viin. De i za shcho sohodni voiuie liudstvo [World map of wars. Where and for what the humanity is fighting today] / Svit / Espresso. 24 lypnia 2017. URL: <https://bit.ly/3Ve0lz6> (data zvernennia: 18.11.2022) [in Ukrainian].
2. Kak ustroen mir chastnyh voennyh kompanij i kto iz nih samyj sil'nyj [How the world of private military companies is structured and who is the strongest among them] / Liga. Net. URL: <https://bit.ly/3UYOIBY> (data zvernennia: 18.11.2022) [in Russian].
3. V Afrytsi zakinchylasia viina, shcho tryvala 20 rokov [The 20-year war in Africa ended] / BBC News Ukraina. 9.07.2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-44762863> (data zvernennia: 18.11.2022) [in Ukrainian].
4. Maizhe milion zhertv za try misiaty. Yak Ruanda ohovtuetsia vid odnogo z naistrashnishykh henotsydiv istorii liudstva [Almost a million casualties in three months. How Rwanda is recovering from one of the worst genocides in human history] / TSN. Svit. 01.07.2019. URL: <https://bit.ly/3OGaDWV> (data zvernennia: 18.11.2022) [in Ukrainian].
5. Rosiia utrymuie v sebe blyzko 20 tysiach ukraintsv – pravozakhysnytsia [russia holds about 20 thousand Ukrainians - human rights defender] / Ukrinform. 17.11.2022. URL: <https://bit.ly/3UV23pi> (data zvernennia: 18.11.2022) [in Ukrainian].
6. Like a prison convoy. Russia's unlawful transfer and abuse of civilians in Ukraine during filtration / Amnesty International. URL: <https://bit.ly/3hYASeK>.
7. OON obvynyaet vojska RF v zhestokom obrashchenii s voennoplennymi i mirnymi zhitelyami v Ukraine [The UN accuses the russian army of cruel treatment of prisoners of war and civilians in Ukraine] / Golos Ameriki. 27.09.2022. URL: <https://bit.ly/3Xl3saq> (data zvernennia: 18.11.2022) [in Russian].
8. Yasmin Naqvi. Doubtful prisoner-of-war status / Cambridge University Press. 19.04.2010. URL: <https://bit.ly/3OtpEuI>.
9. W. Wynne Mason, Prisoners of War (1954) / Official History of New Zealand in the Second World War 1939-1945. URL: <https://nzhistory.govt.nz/war/second-world-war/prisoners-of-war>.
10. Tsyhanenko, L. F. (2018). Viiskovopoloneni yevropeiskykh derzhav u frontovomu tabori № 38 [Prisoners of war of European states in front camp No. 38]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Istorychni nauky*. T. 29 (68). № 3 S. 91–97. URL: http://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/3_2018/18.pdf (data zvernennia: 18.11.2022) [in Ukrainian].
11. Ramin Mahnad. In the hands of belligerents: status and protection under the Geneva Conventions / Humanitarian. Law&Policy / Analysis / Detention / GCIII Commentary / Humanitarian Action / Law and Conflict. 19.05.2022. URL: <https://bit.ly/3guFuJ1>.
12. Ivett Issar (2022). Na sudi: Tretia Zhenevska konventsiia ta sudovi harantii dlia viiskovopolonenykh [On trial: The Third Geneva Convention and judicial guarantees for prisoners of war] / Mizhnarodnyi komitet Chervonoho Khresta. 17.08.2022. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/2022/08/17/5680/> (data zvernennia: 18.11.2022) [in Ukrainian].
13. Aktualni problemy normatyvno-pravovoho vyznachennia statusu viiskovopolonenykh [Current problems of normative and legal determination of the status of prisoners of war]: materialy mizhvidom. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 10 lystop. 2022 r.) / [redkol.: S. S. Cherniavskiy, Ye. Yu. Barash, V. V. Korolchuk]. Kyiv: Nats. akad. внутр. справ, 2022. 199 s. [in Ukrainian].

14. Slovník ukraïnskoï movy [Ukrainian Language Dictionary] / Akademichnyi tлумachnyi slovník. 1970– 1980. <http://sum.in.ua/s/polon> (data zvernennia: 18.11.2022) [in Ukrainian].
15. Zakon Ukraïny Pro osnovy natsionalnoho sprotyvu vid 16.07.2021 № 1702-IX [On the foundations of national resistance]. Data onovlennia: 12.06.2022. URL: <https://bit.ly/3ETCpMi> (data zvernennia: 18.11.2022) [in Ukrainian].
16. Mizhnarodne humanitarne pravo na zakhysti viiskovopolonenoïho: zapytannia pobratymiv – vidpovidi pravnykiv [International humanitarian law for the protection of prisoners of war: questions from fellow citizens – answers from lawyers: advisor] : poradnyk. Khmelnytskyi: Vydavnytstvo NADPSU, 2022. 136 s. [in Ukrainian].
17. Konventsia pro zakhyst tsvyvilnoho naselennia pid chas viiny vid 12.08.1949 [Convention on the Civilian Population Protection in Time of War]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (data zvernennia: 18.11.2022) [in Ukrainian].
18. Popovych, V. P. (2010). Implementatsia norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava u kryminalne zakonodavstvo Ukraïny [Implementation of norms of international humanitarian law in the criminal legislation of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Lviv, 2010. 322 s. [in Ukrainian].
19. Orlov, Yu. V. (2022). Kryminalno-pravovi problemy vyznachennia pravovykh statusiv voïuiuchykh uchastnykiv zbroïnoho konfliktu [Criminal and legal problems of determining the legal status of belligerent participants in an armed conflict]. *Aktualni problemy normatyvno-pravovoho vyznachennia statusu viiskovopolonenykh* : materialy mizhvidom. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 10 lystop. 2022 r.) / [redkol.: S. S. Cherniavskyyi, Ye. Yu. Barash, V. V. Korolchuk]. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 2022. S. 99–104 [in Ukrainian].
20. Toronchuk, I. Zh., Vivchar, M. H. (2022). Perspektyvy stvorennia mizhnarodnoho trybunalu dlia rozsliduvannia zlochyniv voïennoi ahresii rosiï v Ukraïni [Prospects for the creation of an international tribunal to investigate the crimes of russia's military aggression in Ukraine]. *Prava liudyny ta publichne vriaduvannia v suchasnykh umovakh* : Materialy V Mizhnarodnoho pravnychoho forumu, 10 chervnia 2022 r., m. Chernivtsi / Układ. I. V. Kovbas, I. I. Babin, O. I. Yushchuk, I. Zh. Toronchuk, P. I. Krainii. Chernivtsi: Tekhnodruk, 2022. S. 120–123. [in Ukrainian].
21. Mizhnarodni eksperty zvynuvatyy rosiï u henotsydi v Ukraïni [International experts accused russia of genocide in Ukraine] / DW. Ukraïna. Polityka. URL: <https://bit.ly/3UWv7wL> (data zvernennia: 18.11.2022) [in Ukrainian].
22. Rosiïany vyvezly 40 selian na Luhanshchyni v nevidomomu napriamku [The russians took 40 villagers to an unknown destination in Luhansk region] / Tsentri natsionalnoho sprotyvu. Novyny. 16.11.2022. URL: <https://bit.ly/3Xm6xH4> (data zvernennia: 18.11.2022) [in Ukrainian].
23. Bunon, Fransua (2001). Pravo Zhenevy i pravo Haahy [Geneva Law and Hague Law]. *Mizhnarodnyi zhurnal Chervonoho Khresta. Zbirnyk statei*. 2001. S. 137–159 [in Ukrainian].
24. Leonenko, O. A., Puzyrevskyyi, M. V. (2022). Zakonodavche zabezpechennia zastosuvannia vohnepalnoi zbroï v slidchykh izoliatorakh: propozytsii zmin na period diï voïennoho stanu [Legislative support for the use of firearms in detention centers: proposals for changes for the martial law period]. *Aktualni problemy normatyvno-pravovoho vyznachennia statusu viiskovopolonenykh* : materialy mizhvidom. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 10 lystop. 2022 r.) / [redkol.: S. S. Cherniavskyyi, Ye. Yu. Barash, V. V. Korolchuk]. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 2022. S. 77–80 [in Ukrainian].
25. Poriadok trymannia viiskovopolonenykh [The procedure for keeping prisoners of war], zatverdzhenyi postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukraïny vid 5.04.2022 roku № 413. URL: <https://bit.ly/3ERVZbD> (data zvernennia: 18.11.2022) [in Ukrainian].
26. Zakon Ukraïny Pro Derzhavnu kryminalno-vykonavchu sluzhbu Ukraïny [On the State Criminal Executive Service of Ukraine] vid 23.06.2005 roku № 2713-IV. URL: <https://bit.ly/3GxQArU> (data zvernennia: 18.11.2022) [in Ukrainian].
27. Stepanova, Yu. P. (2022). Kryminalna vidpovidalnist za porushennia pravyl povodzhennia z viiskovopolonenykh [Criminal responsibility for violation of the rules of treatment of prisoners of war]. *Aktualni problemy normatyvno-pravovoho vyznachennia statusu viiskovopolonenykh* : materialy mizhvidom. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 10 lystop. 2022 r.) / [redkol.: S. S. Cherniavskyyi, Ye. Yu. Barash, V. V. Korolchuk]. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 2022. S. 129–132 [in Ukrainian].
28. Naukovo-praktychnyi komentar do st. 434 KK Ukraïny [Scientific and practical commentary to Art. 434 of the Criminal Code of Ukraine]. URL: <https://bit.ly/3XkwC9z> (data zvernennia: 02.11.2022) [in Ukrainian].
29. Kryminalnyi kodeks Ukraïny. Naukovo-praktychnyi komentar [Criminal Code of Ukraine. Scientific and practical commentary] : u 2 t. / za zah. red. V. Ya. Tatsiia, V. P. Pshonky, V. I. Borysova, V. I. Tiutiuhina. 5-te vyd., dopov. Kh. : Pravo, 2013. T. 2 : Osoblyva chastyna / Yu. V. Baulin, V. I. Borysov, V. I. Tiutiuhin ta in. 2013. 1040 s. [in Ukrainian].
30. Zhorstoke povodzhennia z viiskovopolonenym i sviashchennykom – kapitanu ta maioru zbroinykh syl rosiïskoi federatsii povidomleno pro pidozru [Cruel treatment of a prisoner of war and a priest – a captain and a major of the armed forces of the russian federation were informed of the suspicion] / Ofis Heneralnoho prokurora. 27.04.2022. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/zorstoke-povodzhennia-z-viiskovopolonenim-i-sviashchennykom-kapitanu-ta-maioru-zbroinix-sil-rf-povidomleno-pro-pidozru> (data zvernennia: 02.11.2022) [in Ukrainian].
31. Zhorstoke povodzhennia z polonenymy [Cruel treatment of prisoners of war] / Ofis Heneralnoho prokurora. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/zhorstoke-povodzhennia-z-polonenymi> (data zvernennia: 02.11.2022) [in Ukrainian].
32. Pid chas kvalifikatsii diï osoby yak porushennia zakoniv ta zvychaïv viiny vazhlyvym ye vstanovlennia kontseptualnoho aspektu [When qualifying a person's actions as a violation of the laws and customs of war, it is important to establish the conceptual aspect] / Verkhovnyi sud. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1291154/> (data zvernennia: 02.11.2022) [in Ukrainian].

Stepanova Yuliia,

PhD in Law, Senior Researcher

(The Bohdan Khmelnytskyi National Academy

of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7698-3486>

CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR VIOLATING THE RULES FOR TREATMENT OF PRISONERS OF WAR

The grounds of criminal responsibility for violating the rules of treatment of war prisoners and deprivation of personal freedom of civilians who did not participate in hostilities during the russian-Ukrainian war have been examined in the article. It has been established that international humanitarian law and criminal legislation of Ukraine directs its protection to mainly these categories of persons. It has been revealed that there are significant threats to their rights observance during the armed conflict.

At the same time, the essential features of their criminal legal protection have been determined: if the capture of a person who participated in an international armed conflict – a prisoner of war – is in accordance with the laws and customs of war, and the main attention of lawyers is paid to counteracting the commission of criminal offenses against these persons during their stay in captivity, then the detention of civilians who do not take part in hostilities is criminally illegal.

The importance of the norms of international humanitarian law in the area of legal regulation of the treatment of prisoners of war, as well as civilians in the occupied territories, has been emphasized. It has been determined that cases of illegal deprivation of personal freedom of civilians who do not participate in hostilities, including their forced deportation or mobilization, should be considered as forms of captivity. In addition, the content and scope of criminal responsibility for violation of the rules of treatment of persons deprived of personal freedom varies significantly depending on who is the victim and who is the subject of these actions, in what form the deprivation of personal freedom was committed, in what the illegal actions were manifested during the captivity period. The prospects of scientific research on the features of the legal status of prisoners of war depending on the categories of detained persons have been outlined.

Key words: *prisoner of war, armed conflict, civilian, criminal offense, criminal responsibility.*

Надіслано до редколегії 08.11.2022